

teljev, ki se bodo radi vdali mojim namenom! In upora je bilo takoj konec.

Šole je pridno nadzoroval ter ob takih prilikah vedno priporočal nazorni nauk. Sploh pa je obračal vso pozornost v to, da se z ljudsko-šolskim poukom ustreže dejanskim narodnim potrebam, ter da se učiteljstvo zanj temeljito pripravlja. Da bi prejel dosegel svoj plemeniti smoter, obdaroval je večkrat po nadzorovanju mlade pridne in za napredek vnete učitelje z metodičnimi in leposlovnimi knjigami ter jim priporočal pridno čitanje. Med svojim službovanjem pa je doživel tudi marsikaj smešnega. Nekoč je nadzoroval šolo v neki oddaljeni vasi. A ko nikogar ne najde v učilnici, gre v učiteljevo stanovanje. V sobi se nameri na čevljarja, ki je krpal učiteljevo obuvalo. Poleg čevljarja na tleh so se igrali učiteljevi otroci oblečeni v srajčke, okrog peči pa so bili zbrani učenci. Učitelj je stal sredi sobe ter poučeval učence in obenem nadzoroval čevljarja in svoje otroke.

Kot poročevalec o šolskih stvarih je Močnik vso svojo pozornost obračal v izboljšanje šolske književnosti in ker sam, če tudi je bil večinoma zjutraj že ob 5. uri pri svojem delu, ni mogel storiti vsega, si je poiskal pridnih in sposobnih sodelovalcev. Ti so bili župnik Blaž Potočnik, Peter Hicinger, Lovro Pintar in tedanji posebno nadarjeni mladi učitelj ter sedanji upokojeni in v Ljubljani živeči ravnatelj Andrej Praprotnik. Po Močnikovem navodilu in vplivanju, so spisali ti gospodje, zlasti Praprotnik, dva abecednika, dvoje slovenskih beril, nemško berilo za Slovence in nemško-slovensko slovnico s posebno uporabo najnovejših metodičnih pridobitev. S temi in nekaterimi drugimi knjigami je uvedel Močnik na Kranjskem utrakvistično šolo, ki je izpodrinila prejšnjo manj uspešno samo nemško glavno šolo.

Gmotno stanje učiteljstva je bilo zelo neugodno. Učitelji ljudskih ali takoimenovanih trivijalnih šol, njih vdove in sirote niso dobivali pokojnine. Kadar so ti po zvestem izpolnjevanju svojih dolžnosti zaradi starosti duševno ali telesno opesali, prepustili so jih bridki usodi, ki pa je srečnejšim naklonila službo cerkovnika ali pa organista, manj srečni pa so živeli v edinščini. Vdove in sirote so imele le pravico do miloščne (»Armenkreuzer«). Žalosten položaj kranjskih učiteljev, katerih ogromen odstotek je bil zategadelj, da so jih lahko odstavljali in premeščali po svoji volji — samo začasno nameščen, pekel je zelo milosrčnega, usmiljenega, blagodušnega in plemenitega c. kr. šolskega svetnika. Ker pa pri tedanjih razmerah ni bilo pričakovati povišanja učiteljskih dohodkov in preskrbeti onemoglih učiteljev, njih vdov in sirot zakonitim potom z deželnimi sredstvi, izprožil je Močnik misel, da se osnuje »društvo v podporo vdov in sirot kranjskih učiteljev«. Na njegovo prošnjo in po njegovem posredovanju je podarila kranjska hranišnica velikodušni dar 12.000 kron, s katerim se je leta 1860. ustanovilo prepotrebno društvo, ki že toliko let blagotvorno deluje. Če tudi je društvo ves čas svojega obstanka podpiralo z znatnimi vsotami učiteljske vdove in sirote, razpolaga dandanes z ogromno vsoto 112.000 K.

Nad trideset let je bival Močnik izvun Kranjskega, a ljubezen njegova ni ugasnila do prekoristnega društva in kranjskega šolstva. Vedno se je zanimal za »vdovsko društvo« ter je vsa leta vsa-

cega prvega januarja pošiljal »Vrtčevnu« uredništvu večjo vsoto za »vdovsko društvo«, za »Narodno šolo« in za »Vrtce«, katerega je plačeval po 4 izvide.

Z dr. Frančiškom vitezom Močnikom je umrl delaven in zvest staro-avstrijski uradnik, najplemenitejši in največji dobrotnik našega šolstva in kranjskega učiteljstva. Bodi mu blag in trajen spomin!

IV.

DR. FR. VIT. MOČNIKOVO LITERARNO DELOVANJE.

Dr. Fran vitez Močnik je pisal, izboljševal in popolnoval matematične knjige za ljudske in srednje šole. Spisal je:

1. Anleitung zum Rechnen für die zweite und dritte Classe der Pfarr- und Hauptschulen in den k. k. Staaten. Verfasst von Doctor Franz Mochnik, Lehrer

Močnikova rojstna hiša v Cerklju na Goriškem.

der vierten Classe an der Hauptschule zu Görz. Wien. Im Verlage der k. k. Schulbücher-Verschleiss-Administration. 1848. 8°. — Vadba v računjenju za drugi in tretji oddelek učivnic na kmatih in v mestih v c. kr. deržavah. V nemščini spisal Dr. Franc Močnik, učitelj štertrega oddelka glavne učivnice ve vlaški Gorici. Poslovenil O. C-f (Oroslov C-f). Na Dunaji. V zalogi ces. kralj. bukvarnice za šoske bukve 1848. 8°. 393 + (IV) str.

2. Aritmetika za nižje gimnazije. Spisal dr. Fr. vitez Močnik. Poslovenil J. Celestina. V Lj. Tiskala in založila Ig. v. Kleinmayer & Bamberg. 1882—84. 8°. — Del I. Po šest in dvajsetem natisku. 1882. (IV) + 191 str. — Del II. Po dvajsetem natisku. 1884. 146 + (II) str.

3. Aritmetika za učiteljske. Spisal Fr. vitez Močnik. Po drugem natisku poslovenil J. Celestina. V Lj. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayer & Bamberg. 1885. 8°. 288 str.

4. Geometrija za nižje gimnazije. Spisal dr. Fr. vitez Močnik. Po devetnajstem natisku poslovenil J. Celestina. V Lj. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayer & Bamberg 1883—84. 8°. — Del I. Po devetnajstem natisku. V berilo vtisnjenih je 126 slik. 1883. 91 str. — Del II.

Po štirinajstem natisku. V berilo vtisnjenih je 94 slik. 1884. 98 str.

5. Geometrijsko oblikoslovje za deklishe meščanske šole. Spisal dr. Fr. vitez Močnik, poslov. Jožef Bezla j.

6. Močnikova knjiga posebne in občne aritmetike za učiteljske. Po četrti nemški od Anton Bechakerja, c. kr. ravnatelja na učiteljsku v Libercu predelani izdaji urejeni slovenski prevod. Na Dunaju. V c. kr. zalogi šolskih knjig. Natisnil Karol Gorišek 1895. 8°. 271 str.

7. Navod k prvi in drugi računici za slovenske ljudske šole. Spisal dr. vitez Franjo Močnik. Drugi, po novih učnih črtežih predelani natis. Na Dunaji. V c. kr. zalogi šolskih bukve. Nat. K. Gorišek 1876. 8°. 112 str. — ... k III.—V. računici... (vse poslovenil Ivan Tomšič)...

8. Nova avstrijska mera in vaga. Knjižica slovenskim šolam v porabo. Spisal dr. vitez Franc Močnik. Na Dunaji. C.

13. Četrta računica za slovenske ljudske šole. Spisal dr. vitez Franc Močnik. Številjenje s desetinskimi drobi, mnogoimenimi števili in navadnimi drobi. Mere, uteži in denarij. Po novem redu mere in uteži predelani natis. — 2. nat. 1875. 84 str. — Na Dunaji. V c. kr. zalogi šolskih bukve 1873. 8°. 84 str. — 3. nat. 1876. — ... Računanje s celimi števili in navadnimi drobi. Četrti predelani natis. 1878. 96 str. — ... Računanje s celimi števili in desetinskimi drobi; z mnogoimenimi števili in navadnimi drobi. Peti popravljeni natis. 1880. 84 str. — Šesti natis. 1881. 84 str. — Deveto izdanje. (Nov natis brez premene.) 1886. — Jednajsto predelano izdanje. 1890. 74 strani.

14. Peta računica za jedno-, dvo- in trirazredne ljudske šole. Spisal dr. vitez Franjo Močnik. Računske naloge za poslednja šolska leta. Na Dunaju. V c. kr. zalogi šolskih bukve 1878. 8°. 114 + (II) str. — ... (Tiskano brez premene kakor I. 1891.) 1892. 115 str.

Vseh pet računic je preložil na slovenski jezik Ivan Tomšič.

V.

DR. FR. VIT. MOČNIK — USTANOVNIK »VDOVSKEGA UČITELJSKEGA DRUŠTVA«.

V tistih letih, ko je bil Močnik poročevalec o šolskih stvarih na c. kr. deželni vladi v Ljubljani, to je bilo v dobi konkordata, je bilo ljudsko šolstvo do skrajnosti zanemarjeno, a učiteljstvo je živelo v najslabših gmočnih razmerah. Učitelj je bil brezpravna para. Večina učiteljev, njih vdov in sirot ni dobivala pokojnine, da so morali živeti od miloščine, stradati in umirati gladi. Če se je pa učiteljevi vdovi odmerila pokojnina, je prejela letnih največ 96 kron, ki jih ji je moral plačevati naslednik njenega pokojnega soproga!

Te žalostne razmere so napotile do brega in učitelstvu naklonjenega Močnika, ki ga smemo po vsej pravici imenovati »očeta kranjskega učiteljstva«, da je s pokojnim Andrejem Praprotnikom izprožil misel za ustanovitev »Društva v podporo vdov in sirot kranjskih učiteljev«. Sestavil je prva pravila. Ta pravila je učiteljski-tovariš Fran Gerkman prepisal in jih predložil vladi v potrjenje. Le-ta Močnikova pravila so imela ta-le naslov: »Statuten des Pensions-Vereines für Witwen und Waisen der Volksschullehrer in Krain«. Genehmigt mit Erlasse der k. k. Landesregierung für Krain vom 5. Oktober 1860, Z. 14.837. Ta pravila so imela 36 paragrafov. Ko so bila pravila potrjena, je povelil Močnik tedanjega škofijskega šolskega ogleda, kanonika Jurija Savaschnika, da je povabil potom posebne okrožnice učiteljstvo za pristop k društvu.

Na prvem občnem zboru, ki je bil sklican s škofijskim razpisom dne 19. oktobra 1860, so bili izvoljeni v odbor: Andrej Praprotnik, Franc Gerkman (tajnik), Martin Ivanetič, Janez Zorin, Janez Eppich, Mihael Putrich (blagajnik), Leopold Belar in Anton Nedved. Namestniki so pa bili: Jakob Schott, Josip Stöckel, Josip Štupar, Leopold Cvek, Fran Raktelj in Karel Kristof.

Društvo je začelo poslovati dne 1. novembra 1860. I. Do tega dne je vodil predsedstvene posle dr. Fran vitez Močnik. Za njim je pa postal društveni predsednik kanonik Jurij Savaschnik. Dasi je imel v odboru blagajnika, je vendar sam pobiral in shranjeval denar, ki ga je pa s svojim denarjem vred založil v trgovino tedanjega trgovca Josipa Gregorčiča.

Na odločno zahtevanje učitelja Mateja Močnika se je sklical občni zbor, ki naj da račun o imetju društva. Na ta poziv so prešli društveniki tiskan račun za leta 1861. do 1869. Naslovno besedilo tega računa, ki je bil izdan dne 1. februarja 1870. I. in nosi podpis Jurija Savaschnika kot predsednika ter Mateja Močnika in Jurija Uraniča kot pregledovalca računa, se glasi: »In den nachstehenden Rechnungs-Abschlüssen wird der Vermögensstand des Pensionsvereines für Witwen und Waisen der Volksschullehrer in Krain seit dessen Konstituierung bis zum Ende des Jahres 1869. zur Kenntnis der Vereinsmitglieder gebracht. Rechnungs-Abschlüsse über die Einnahmen und Ausgaben des Pensions-Vereines für Witwen und Waisen der Volksschullehrer in Krain für die Jahre 1861 bis einschließlich 1869.«

⁶ »Učiteljski Tovariš« I. 1861., str. 12, in I. 1862., str. 29, 61 in 359.
⁷ Iz ustnega poročila prejšnjih učiteljev.

Vse v slavo vašo!... O, da bi enaki vam biti mogli, veliki možje! Da bi za čast živeli poštenjaki in za pravico dvigali rok, da bi, kar lepega vse nas razvne, blaginji naklonili rodne zemlje!

TOVARIŠ:

Pesem smrti.

(Padlemu tovarišu Hermanu Rudežu v spomin.)

I.

Tam sredi poljan na krvnih tleh — napolnjen kelih vroče je krvi, in tam v grobeh — junak že spi...

In tam? Kot žrtev do neba oboka tam sred poljan — pet prstov — pet krvavih ran — prosi se izteza roka: »Nebo, pomoč, moči! Nebo, dovolj krvi!«

Le grob molči... A zemlja stese se; in zaihti od vsepovsod — le čuj!

»Zaklinjam, človek, te — miruj!« Le grob molči...

II.

Tvoj grob molči... Tovariš tam med brati sam, med brati tuj in nepoznan, spi vekovečni sen. Tvoj grob je nem.

Navrhan kelih tvoje krvi — tvoj grob molči. — Tvoj grob molči, a vidim te: na tujih tleh obraz tvoj krvavi!

In vidim te: na ustnih smeh bridkosti polnega trpljenja. In vidim tvoje utrujene oči brez upov — brez življenja. Zločesta smrt — vampir — na lice ti izlila mir.

Napolnjen kelih tvoje je krvi. Tvoj grob molči, junak na krvnih tleh. In to in to je greh. In mi? Srce ne joka — krvavi, in duša žalostna ihti v pozdrav, a brez utehe!